

Қоғамдағы тілден тыс жағдаяттар

Постсосуриандық лингвистикалық теорияның даму кезеңі, оның парадигматикасы мен синтагматикалық іске асырылуындағы тілдің өмір сүру заңдылықтары туралы жеткілікті жүйелі ақпарат ала отырып, тілдің мазмұнын субстраттың нақты көрінісі ретінде анықтайтын сыртқы шекараларға табиғи түрде жетті.

Тілді форма ретінде ғана емес, ең алдымен рефлексияланған шындық ретінде, яғни мағыналы түрде зерттеу үлкен когнитивті мәнге ие болуы мүмкін: өмірді, әдет-ғұрыптарды, дәстүрлерді, этностың нанымдарын білуде және кем дегенде осы ерекшеліктерге төзімділікке тәрбиелеуге ықпал етеді, ал идеалды түрде – қызығушылық пен құрмет көрсету көпмәдениетті кеңістіктің түстерінің байлығы. Тілдің рефлексиялық функциясының үлкен рөлін көптеген мамандар өздерінің зерттеулерінің белгілі бір аспектісінде тілдік қызметпен (language) байланыстырады. Тілдің әртүрлі функцияларының кезең-кезеңімен әрекет ету шеңберінде реципиенттің санасы алдын-ала қабылдап, оның ақыл-ой қызметі процесінде көрініс табады, содан кейін ол тілде нақты шындықтың бір немесе басқа фрагменті байланыс объектісіне айналады [Кручинкина 2006: 95].

Этносоциумдардың қоғамдық өмірінің барлық аспектілерінде тіл тұтастай алғанда монокультуралық және мәдениетаралық қарым-қатынас үшін маңызды. Орыс қоғамы болып табылатын көпмәдениетті қоғамдардың өмірінде монокультуралық және одан да көп мәдениетаралық қарым-қатынас процесінде тілдің конативті және фатикалық функцияларын меңгеру үлкен маңызға ие [Леонтьев 1990: 138-139]. Соңғы кездері тілдің маңыздылығына және рефлексиялық тұрғыдан тек тіл саласындағы мамандардың ғана емес, сонымен қатар мәдениеттанушылардың, әлеуметтанушылардың, этнологтардың да назарын аударуы кездейсоқ емес. Тілдің рефлексиялық функциясы оның коммуникативті қызметін өзектендіруге негіз береді, өйткені егер тіл өзінің шартты жүйелік формаларында ауызша немесе жазбаша қарым-қатынас объектісі болып табылатын шындық туралы хабардар етпесе, тілдің ақпарат беру құралы ретінде болуы мүмкін емес еді.

Б. А. Серебренников тілдің шағылыстырғыштығын "адам тілінің пайда болуының маңызды алғышарттарының бірі" деп санайды, өйткені ол коммуникация процесінде нақты шындық туралы ақпаратты беру кезінде көрінеді [Серебренников 1970: 9]. Г.В. Колшанскийдің пікірінше, әлем туралы ақпаратты жеткізу үшін қолданылатын тіл "қоғамдық сананың өмір сүруінің бастапқы негізі" болып табылады [Колшанский 1984: 29]. Егер тіл шындықты объективті көрсету құралы болмаса, онда оған ақпараттық құрал ретінде қажеттілік мағынасын жоғалтады. Бұл факт, атап айтқанда,

Д.Болингердің назарын аударады:" шындық – бұл лингвистикалық мәселе, өйткені шындықсыз байланыс мүмкін емес " [Болингер 1987: 41].

Мәтіндік өрнекте көрінетін экстралингвистикалық субстратты ұсынудың ономасиологиялық стратегиясында назар тек өрнектің лингвистикалық формаларына ғана емес, сонымен бірге көрсетілген мазмұнның белгілі бір көрінісін қамтамасыз ететін тілден тыс прецедентке аударылады. Көптеген лингвистер (этносоциолингвистер, этнопсихолингвистер, лингвомәдениеттанушылар)лингвистиканың пәнаралық зерттеулерге қайта оралуына үлкен үлес қосты.

Мәтіндік презентациядағы тілдік мазмұнды талдау кезінде көрінетін болмыстың этномәдени және әлеуметтік – мәдени ерекшеліктері, сондай-ақ бақыланатын шындықты субъективті түсінуді қабылдайтын және білдіретін тілдік тұлғаның фондық білімі ескеріледі ("субъект-объект"эпистемологиялық осі). Сондықтан А.Вежбицкая тілдердің мағыналы жағына сүйене отырып, қоғам өмірі мен ол сөйлейтін тілдің мағыналы жағы арасындағы тығыз байланысты зерттеді. "Бұл өмірдің ішкі және сыртқы жағына бірдей қатысты" [Вежбицкая 1999: 263-264].

Семасиологиялық стратегияда сыртқы факторларды ескеру мәтіндердің танымдық аспектісіне назар аударуға мүмкіндік береді. Ономасиологиялық стратегиядағы номинатор үшін нақты шындықтың өзі эпистемологиялық процестің бастапқы кезеңі болуы мүмкін, содан кейін белгілі бір тілдің заңдарына сәйкес тануды, оны тұжырымдамалауды, оны кейінгі мәтіндік немесе дискурсивті мағынада құрылымдауды жүзеге асыру кезеңі болуы мүмкін. Ақпаратты алушы үшін эпистемологиялық процестің бастапқы кезеңі оның номинациясындағы делдалдық, субъективті, қайталама шындық болып табылады, ол коммуниканттардың тікелей тірі қарым-қатынасында немесе мәтіндік өкілдікте тіркелген кезде ақпараттық процестің бастамашысы ұсынады [Кручинкина 2008а: 141-143].

Г.В. Колшанский адам санасы оның эпистемологиялық (когнитивті) функциясында ол "материалдық әлемге қатысты қайталама құбылыс" ретінде заңды түрде анықталды, ол оны көрсетеді [Колшанский 1976: 5].

Негізінде номинатордың санасында көрінетін нақты шындық, егер номинатор әдейі қабылданғанды бұрмаламаса, оның негізінде объективті болуы керек. Алайда, реципиент-номинатордың тілдік санасында көрініс тапқан ақпарат соңғы сатыда абсолютті шындық бола алмайтыны анық.

Шындығында, көптеген жылдар бойы зерттеу тақырыбын талдаумен айналысқан ірі зерттеушілер, белгілі ғалымдар да өз тұжырымдарында ғылыми дамудың белгілі бір кезеңінде прецеденттік білімге, алған біліміне, ғылым саласының жалпы жағдайына тәуелді. Сондықтан ғылымда зерттеудің

бір саласының әртүрлі бағыттары бар, егер тәжірибе ғылыми гипотезалардың біреуінің сәйкестігін растамаса. Осы зерттеулердің реципиенті, егер ол белгілі бір салада ғылыммен танысудың бастапқы кезеңінде болса, басқа зерттеушілер алған білім мөлшерін жинақтау әр түрлі көзқарастарды қабылдау кезінде қалады. Тағы бір нұсқа бар: қолда бар фондық ғылыми білімге сүйене отырып, әр көзқарасты талдап, дәлелдер мен шешімдердің жолын табыңыз, бұл ғалым өзінің ғылыми еңбектерін жазған кезде болады.

Осыған байланысты Г.В. Колшанскийдің пікірін келтіруге болады: "тілдің субъективті табиғаты туралы айтатын болсақ, олар әдетте тілдің адам интеллектінің туындысы екенін емес, тілде адамның субъективті қабылдауы немесе белгілі бір объективті ақпаратпен бір уақытта және осы ақпаратты субъективті бағалау элементтері"[Колшанский 1975: 116].

Әлемнің суреттері туралы қабылдаудың және кейіннен хабарлаудың басқа салаларында реципиент-номинация субъект – объектінің эпистемологиялық осінің бірдей кезеңдерінен өтеді. Айырмашылық тек ғылымның негізінен этноәлеуметтік шекаралары жоқ, әсіресе қазіргі уақытта ашық ғылыми және ақпараттық кеңістік. Ақпараттық-коммуникативтік қызметтің басқа салаларында жаһандану тенденциясына қарамастан, әртүрлі факторлар, соның ішінде этноәлеуметтік, этномәдени сипаттағы факторлар, белгілі бір елде алынған отбасылық тәрбиеден бастап, этноәлеуметтік өмірдің белгілі бір ғасырлық дәстүрлерімен әлемнің бейнесін қабылдауға және оның тілдік санамен көрінуіне әсер етеді. Этносоциумдар уақыт өте келе өздерінің мақсаттары мен қажеттіліктері үшін қалыптасу процесінде өздері үшін әлемнің белгілі бір бейнесін жасайды [Кручинкина 2017: 630].

Ашық әлемдік кеңістіктің қазіргі жағдайына сүйене отырып және өзінің көпұлтты еліне өзінің көпұлтты әлеуетімен жүгінсек, дүниетанымның өзгергіштігін, әлем бейнесінің бейнесін түсінудің маңыздылығын атап өткен жөн. Қазіргі заманғы ашық әлемдік кеңістік тіпті ең экзотикалық этностардың өмірін және олардың дүниетанымның ерекшеліктерін білуге бай мүмкіндіктер береді.

Алайда, біздің ішкі көпұлтты, көпұлтты кеңістігімізде, әр түрлі этностардың өкілдері арасындағы тұрмыстық қақтығыстардың алдын алу үшін, этносоциумдардың этноәлеуметтік, этномәдени ерекшеліктеріне өзара қызығушылық пен өзара сыйластық танытуға кедергі болмайтынын атап өткен жөн.

Мәскеудің жатақханадан тыс өмір шеңберіндегі студенттердің этносаралық байланыстарын бақылаудағы өз тәжірибесінен басқа этномәдени диапазондардағы студенттердің этномәдени дәстүрлеріне

қызығушылық пен құрмет көрсету оң реакция тудырды деген қорытынды жасауға болады.

Әртүрлі этноәлеуметтік мәдениеттер өкілдерінің бейресми, шынайы мүдделі қарым-қатынасы көпмәдениетті, полиэтноәлеуметтік қарым-қатынастың барлық қатысушыларын бірдей байытады.

Этносаралық кеңістіктердегі қатынастар саласындағы ғылыми мамандар мен практиктер ақпараттық қарым-қатынастың пайда болған қиындықтарын әртүрлі этномірлік қабылдауды, соның ішінде прагматикалық Мақсаттарды білу арқылы жеңу қажеттілігін көрсетеді: мысалы, табысты іскерлік қарым-қатынас, бірлескен бизнес жобаларды құру және іске асыру.

Қорытындылай келе, әлеуметтік коммуникативті сипатына байланысты тіл ақпаратты беру нысаны ретінде ғана емес, сонымен бірге осы ақпаратқа әсер ету үшін де қолданылады. Бұл екі коммуниканттың жеке қарым-қатынасында да орын алады: "тіпті біздің бейтарап бейресми әңгімеміз билікті жүзеге асыруды, яғни әлемді басқа адамның қабылдауы мен құрылымына әсер етуді қамтиды" [Блакар 1987: 91]. Байланыс кеңістігі өлшеусіз өскен кезде коммуникацияның әсер ету саласы одан да үлкен болады: көпшілік алдында сөйлеу жағдайында, мысалы, теледидар, радио, орталық баспасөзде. Шынында да, кез-келген ақпараттың әсер ету ниеті бар. Адресаттың жаңа ақпарат алуы оның әлемге деген кейбір көзқарастарының, танымдық іс-әрекетінің, эмоционалдық саласының өзгеруіне әсер етуі мүмкін (тірі қызығушылық сезімі, жаңа ақпарат алуға қанағаттану немесе, керісінше, адресаттың объективтілігіне ашулану, оған ашулану және т.б.). Бұл жағдайда адресаттың әсер ету ниеті болмауы мүмкін: ол жай ғана объективті деп санайтын нақты әлем объектісі туралы білімінің нәтижелерін хабарлайды. Құбылыстар мен оқиғаларды жеткіліксіз қабылдау және адресаттың қабылданған объективті шындық, әсіресе басқа өркениеттік тарих туралы ойларын жеткіліксіз білдіру адресат тарапынан оған жеткіліксіз реакция тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ажеж К. Человек говорящий : пер. с фр. – М. : Едиториал УРСС, 2003. 304 с.
2. Бахтин М.М . К методологии литературоведения // Введение в литературоведение : хрестоматия. – М. : Высш. шк., 1988. С. 189-450.
3. Блакар Р. Язык как инструмент социальной власти : пер. с англ. // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. С. 88-125.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков : пер. с англ. – М. : Языки русской культуры, 1999. 780 с.

5. Ветров А. А. Семиотика и ее основные проблемы. – М. : Политиздат, 1968. 263 с.
6. Кацнельсон С. Д. Категории языка и мышления: из научного наследия. – М. : Языки славянской культуры, 2001. 864 с.
7. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М. : Наука, 1975. 232 с